

Björn Fyrlund:

Jakob Wirén, Att ge plats för den andre? Religionsdialog, ersättningsteologi och Muhammed som profet. Verbum 2021, 412 sid.

Wirén är docent i systematisk teologi och teologisk sekreterare åt ärkebiskopen.

Först några röster om boken:

Boken har den 15 maj 2021 recenserats i *Expressen* där det i ingressen heter det: ”Joel Halldorf läser en uppfriskande teolog som manar till möten över religionsgränser”.

Wirén själv säger i en intervju i *KT* den 15 april 2021 att hans önskan med boken ”är att ge redskap åt kristna att både vara sanna mot sin egen tro och öppna mot andras.”

I en intervju i *Världen idag* den 15 mars 2021 säger Wirén att han inte i boken talar för Svenska kyrkan eller ärkebiskopen, utan att han skriver i sin roll som forskare i religionsteologi.ⁱ

Den som vill ha Wiréns egen utläggning kring några aspekter i boken hänvisas till *SKT* 12/2020 sid 360-363

Och så en kort återblick på ett tidigare seminarium och frågan om den allmänna uppenbarelsen

Några av er som var med på seminariet om Bethelbekännelsen, alltså Bonhoeffers och Sasses text från 1933 som svar på den tidens utmaningar mot klassisk kristen tro, reagerade på hur denna text i sin kortfattade och i det närmaste kategoriserande beskrivningar tycktes ointresserad av den allmänna gudsuppenbarelsen som väg till kunskap om Gud.ⁱⁱ

Om Bethelbekännelsen betonade den särskilda uppenbarelsens nödvändighet för kunskap om Gud som Fader, så arbetar Wirén, utifrån bl a Nathan Söderblom, mycket med den allmänna uppenbarelsen som väg till att förstå livets grundmönster och vad ett gott liv är, men också vem Gud är. Denna uppenbarelse om Gud som Wirén menar att Söderblom tillskrev genier och snillen, de som kan öppna människans ögon genom konst, musik osv. Samtidigt som ett citat visar hur det var genom Rousseau och romantiken som alperna började tala. Luther hade rest två gånger (sid 343) genom detta landskap utan att se.ⁱⁱⁱ

Och kanske är vi då tillbaka till problematiken. Hur får människan kunskap om det specifika, det för tron centrala, Gud som Fader och inte bara en försynstro? En tentativ tes: Fokuseringen på nedmänniskans bästa förenklar teologin till en fråga om att i skapelsen se såväl frälsningen som helgelsen nedlagd som möjlighet, att kunna upptäcka där gott sker.

Är kontemplerandet av skapelsen nyckeln? En fördjupad reflektion som föder tro och tillit. Peter Halldorf skriver i boken *Den åttonde dagen*: ”Det börjar alltid med det skapade. Genom vad munkfäderna kallar *theoria physike*, ’kontemplation av naturen’, växer vördnaden för livet och insikten om att Gud är skapelsens innersta kärna. Långsamt öppnar sig sinnet och

hjärtat för 'teologins nåd': att se ansikte mot ansikte." (Sid 47f, Peter Halldorf, *Den åttonde dagen*, Silentium 2020)

Vi kan ju också påminna oss texten *Lumen Gentium*, som citeras i Wiréns bok på sid 35 och då som ett uttryck för det som kallas inklusivism i synen på religionsdialog:

"De som inte vet något om Kristi evangelium och hans kyrka men är utan skuld till detta, kan uppnå den eviga räddningen om de söker Gud med uppriktigt hjärta och under nådens inverkan försöker handla efter Guds vilja som de känner genom samvetets röst..."

Till huvudämnet.

Wiréns bok inleds med en bild. Bilden av en bussresa, och tanken är att denna bild beskriver något om delat utrymme och om hur vi ger, eller inte är beredda att ge, åt varandra sitt- och benutrymme på bussen. Överfört till religionsdialogen handlar bilden om i vilken utsträckning vi under vårt gemensamma liv och omständigheter av att leva tillsammans är beredda att ge utrymme åt varandras berättelser och erfarenheter av Gud.

Just här ser jag bokens fokus, hur kan vi skapa förståelse och respekt för varandra och det som är bärande hos varandra, utan att nödvändigtvis korrigera eller döma ut.

Jag menar att detta perspektiv tydliggörs när Wirén skriver att i tidigare forskning har sanning och frälsning stått i centrum, men nu är det möten som beskrivs.

Skiftet mellan individens frälsning och skapelsens, och därmed alla skapade, hopp om upprättelse är detta den samtida teologins brännpunkt? Om så är fallet, vilket jag skall återkomma till, blir Wiréns tal om Muhammed som profet förstaeligt då Muhammed, enligt en tolkning, kan sägas vittna om befrielse och upprättelse och driver skapelseteologi och monoteism.

Jag betonar att Wirén uttryckligen säger att det är möjligt, men inte nödvändigt, att se Mohammed som profet. Men mer om det senare.

Det är alltså grupper, eller interreligiösa råd, för religionsdialog som Wirén studerat och hur dessa grupper kunnat vara mötesplatser för dialog och att djupare lära känna den andre.

Det är möten mellan de abrahamitiska religionerna Wirén studerar, men han säger också att hans metod skulle kunna användas också för möten med exv hinduer och andra religiösa traditioner.

Ett särskilt kapitel i boken studerar predikningar om ersättningsteologi och här har predikningar från sajten predika.nu använts.

Bokens utgångspunkt är att religionsdialog och möten främjar en gemensam allmänmänsklig förståelse av vad som är gott för människan. Ett citat från sid 29: "De religiösa traditioner och sammanhang som inte söker människors och världens bästa behöver konfronteras."

I boken diskuteras tre religionsteologiska förhållningssätt att beskriva den andre på: exklusivism, inklusivism och pluralism. (Sid 30). Wirén menar att hans metod att studera interreligiösa råd går utanför dessa förhållningssätt då han avser studera hur den andre ges teologiskt utrymme att definiera sig själv. (Sid 31)

I kapitel 1 ger Wirén en introduktion "till fältet religionsteologi" (sid 63) och diskuterar bla olika religionsteologiska modeller för om, och i så fall hur och i relation till en kristen exklusiv sannings och frälsnings förståelse, sanning och frälsning kan anses föreligga inom olika religiösa traditioner. Wirén avser att i bokens fortsättning referera till några av de religionsteologiska modellerna, då de fångar "något användbart när det gäller attityder till religiös mångfald". (Sid 63) Som jag uppfattar det är Wiréns övergripande modell att fokusera på begreppet teologiskt utrymme, dvs hur ge den andre rum att på egna villkor få ge röst åt sin tradition.

I kapitel 2 söker Wirén att ur intervjuer av deltagare i interreligiösa råd i Göteborg och Örebro "rekonstruera en teologi om interreligiös dialog och samverkan". (Sid 66)

En slutsats som lyfts fram i kapitlets avslutning (sid 198) är: "Representanterna har olika grund för sin samverkan, men de kan förenas i övergripande målsättningar som att bidra till fred och försoning och ett hållbart lokalsamhälle."

Kapitlet är bokens längsta del, sid 69-202, och jag går här direkt till avslutningen.

Wirén anger i avslutningen att kapitlet givit "nycklar för teologiskt utrymme" (sid 199), nycklar vilka han menar kan föras vidare och utvecklas i den religionsteologiska diskursen.

Först en nyckel från judendomen: förbundstanken. "Förbundet är inte exklusivt i bemärkelsen att det bara angår ett fåtal". (Sid 200). Från muslimsk teologi hittar Wirén föreställningen att "*den religiösa mångfalden är ett uttryck för hur Gud vill ha det*" (sid 200, kursivt där) och från den kristna traditionen: att "*Gud älskar världen*", och "*Gud som helig ande*" dvs att "Gud är närvarande i allt skapat". (sid 201, kursivt där)

I kapitel 3 söker Wirén svar på frågan om ersättningsteologin har ersatts. Och svaret är "ett otvetydigt *Nej!*" (sid 282). Wirén sammanfattar: "Det teologiska utrymmet för juden i den kristna berättelsen är kraftigt begränsad". (Sid 282)

Kapitel 4 har rubriken "Att ge plats i förhållande till islam: Är Muhammed en profet för kristna?"

Kapitlet inleds med en kritisk läsning av frågan till ärkebiskopskandidaterna 2013 om Jesus ger en sannare bild av Gud än Muhammed, men också kritik av den efterföljande debatten. Enligt Wirén var frågan fel ställd ur ett religionsteologiskt perspektiv och visar på "bristen på kristen teologi om islam". (Sid 288). Frågan om "sannare bild" är felställd menar Wirén eftersom den förutsätter ett kvantifierbart mått att mäta mot.

Wirén menar att islam har ett hermeneutiskt privilegium i det att den som den yngre religionen har reflektioner om Jesus i sin teologi, till skillnad mot kristendom och judendom som inte har motsvarande om Muhammed.

Tillber kristna och muslimer samme Gud? Här svarar Wirén: "En rimlig slutsats av argumentationen är att muslimer och kristna ger olika beskrivningar av samma Gud. Helt tydligt avser båda traditionerna att tala om *Den Ende Guden*, skapare av himmel och jord." (Sid 295, kursivt där)

Att det bara finns en Gud och att denne Gud tillbes på olika sätt belägger Wirén inte bara med katolska dokument utan också med *Inledningen till Kyrkoordningens 14 kapitel* (Sid 301). För Wirén är inte frågan om det är samme Gud problemet. Han ser i stället problemet i att kristen

teologi inte reflekterat över Muhammeds roll. En sådan diskussion måste, menar Wirén, föras inte enbart utifrån en kristen kontext utan i dialog med islams egen uppfattning.

Så ställer Wirén frågan (sid 318): Kan kristna se Muhammed som en profet? Wiréns svar på frågan har jag redan berört i inledningen till denna presentation. I kapitlet presenterar Wirén en mer självständig argumentation, i förhållande till tidigare forskning, och bygger på en tolkning av Nathan Söderblom och innebär ”att kristna kan betrakta Muhammed som profet i villkorad bemärkelse.” (Sid 338). Ett resonemang som Wirén menar ligger i linje med Hans Küng och Anna Bonta Moreland.

Det är i det som Wirén kallar Söderbloms ”uppenbarelseteologi” som han tar sin utgångspunkt. (Sid 339) Wirén skriver: ”På teologisk grund menar Söderblom att spår av Gud och längtan efter Gud möter människan långt utanför kristendomens område, ja också utanför religionens område.” (Sid 340)

”Det hör till profetens roll, men också till helgonens, martyrernas, konstnärernas och diktarnas roll, att hjälpa oss alla att se och tolka denna kunskap och därmed ana en mening i tillvaron.” (Sid 340), vidare: ”Den ”allmänna uppenbarelsen” i konst, musik och i andra religiösa traditioner är också genuina uttryck för Guds självmeddelelse, alltså gudsuppenbarelse.” (Sid 341)

Så kommer slutsatsen, som vi också redan mött i inledningen till denna genomgång, och försett med ett ”givet att”, som förutsättning: ”Givet att profeterandet inte upphör i och med Kristus och att det förekommer utanför kristen tradition, ligger det nära till hands att betrakta Muhammed som profet. Muhammed som förkunnar en enda, allsmäktig skapare av himmel och jord... Den Gud som officiella kyrkodokument från såväl lutherska som katolska kyrkor slår fast är *den ende Guden*.” (Sid 347, kursivt där)

Wirén garderar sig ytterligare när han avslutningsvis i kapitlet talar om att när frågan om Muhammed kan ses som profet ställs är frågan är viktigare än svaret (sid 350), eftersom själva frågan i sig påverkar relationen kristna och muslimer.

I *kapitel 5* återknyter Wirén till de nycklar han diskuterade utifrån enkäterna med de interreligiösa råden och söker teckna hur en kristen religionsteologi kan ge plats för den andre.

Så långt en resumé av huvudtankar i boken.

Liksom i Jesper Bengtssons bok om den socialdemokratiska kyrkopolitiken, *Reformismens väg – om socialdemokratin och kyrkopolitiken*, Tiden 2020, vilken också den legat till grund för seminarier i Kyrklig samlings regi, så är det hos Wirén Nathan Söderblom som utgör teologisk bas för resonemanget. Bengtsson såg i Söderblom^{iv} den progressiva kyrkans förespråkare och Wirén ser hos Söderblom uppskattningen av den allmänna uppenbarelsen.

Efter att ha läst boken har jag mycket svårt att förstå biskop Åke Bonniers avslutande anmärkning i hans bokenmälan i *Kyrkans Tidning*, att Jesus helt och fullt uppenbarar sanningen om Gud, men inte hela sanningen om Gud. (KT 2021-05-20). Snarare är det väl så att religionsdialogen och andras erfarenheter av tro, bön, gudstjänst osv skulle kunna sägas fördjupa höjden, bredden och djupet i människors erfarenheter av Gud, hans väsen, verk och kärlek. Vår förståelse av Gud djupnar, men sanningen om Gud förändras inte. Den har Gud själv valt att uppenbara i honom som är vägen, sanningen och livet.

En allusion på Bonniers uttalande finns i boken på sid 38-39, där en teolog vid namn Dupuis refereras: den sanning som uppenbaras i Kristus uttömmar inte allt som finns att säga om Gud. Frågan är väl bara vad detta egentligen betyder; är det vår förståelse av vem Gud är som ännu inte nått ända fram eller är det kunskap om Gud som ännu kan uppenbaras?

Låt mig avsluta med några personliga reflektioner och tentativa funderingar.

Talet om "den andre" anknyter, precis som Wirén skriver (sid 67) till Emmanuel Levinas filosofi. Den andre, mötet med en annan ansikte-mot-ansikte, mötet mellan ett Du och ett jag. Den andres röst i religionsteologin utmanar till att ge autentisk röst åt den andres erfarenhet av sin religiösa tillhörighet. Detta möte gör att den andre inte bara finns där borta och är någon annan och annorlunda, utan det innebär att detta annorlunda påverkar, och utmanar mig att i min berättelse av min tro bereda plats för det annorlunda.

Min fråga blir: förutsätter religionsteologin att det annorlunda uppfattas som uttryck för sanning och frälsning som ger direkt kunskap om och gemenskap med Guds kärlek? Vilka kvalitativa steg måste människan ta, om några, för att bli ett med denna kärlek? Omvändelse, tro, arbete för fred och rättvisa? Eller med andra ord, är ett gott mänskligt liv, som bär frukt i goda gärningar mot nästan, tillräcklig skapelsegiven nåd och frälsningsväg?

Ett resonemang längs denna linje besvarar på ett tämligen elegant sätt frågan om en dubbel utgång och alltings återställelse.

Men från ett annat perspektiv blir frågan om helgelse, omvändelse, om sakrament, om rättfärdiggörelse, om ny födelse osv mer obesvarade.

Jag menar att Wiréns bok är mycket läsvärd. Hans största förtjänst är att han prövar perspektiv, utan att föreskriva.

Boken utmanar. Är det så att det som vi för några årtionden ryckte lite på axlarna åt, narrativ teologi, berättelser, vad som ger mening och inte nödvändigtvis är sant osv nu är allmängods inom teologin och proklamation "Jesus är Herren" är än angelägnare, men också än mer svår att få gehör för i den teologiska diskursen?

För att avslutningsvis återvända till Åke Bonniers bokanmälan. Ja visst boken beskriver hur nyfikenheten på den andre kan berika och fördjupa, utan att det egna behöver uppgivas. Men det slående är att Bonnier inte ställer frågan: kan vi båda ha rätt om sanning och frälsning?

Så till sist tillåter jag mig ett något längre citat som avslutning och hopknytning av denna framställning

Citatet är hämtat från Folke T. Olofsson, från sajten faderfolke.se och artikeln "Skapelse och frälsning". I citatet apostroferas kyrkofadern Athanasius. Denne kyrkofader har nyligen aktualiserats genom initiativ av Kyrklig Förnyelse (aKF).⁹ Folke T Olofsson håller, menar jag, på ett intressant sätt samman skapelsesteologi och Kristologi:

"Det är här det blir spännande med Athanasios. Det han har att säga om Gud, om människan, om skapelsen, om människans djupaste identitet, om det gudomliga Ordets människoblivande – inkarnationen – är rykande aktuellt och omedelbart tillämpligt i dag både när det gäller en teologi för samtiden människor och en teologi som möter andra

religioner, ideologier, livsåskådningar och trosuppfattningar i religionsdialogernas eller religionskonfrontationernas tidevarv. Athanasios' teologi är så allmän och allomfattande som en teologi någonsin kan bli. Den Gud han talar om är inte någon liten sekts nischgud. Här gäller det Kosmos' skapare och herre. Centrum i hans teologi – inkarnationen – är inte en karakteristisk specialitet för en religion. Det är i stället Alltes herre, den ende Guden, Skaparen som genom sitt Logos antar mänsklig natur och blir människa – går in i och under det mänskliga, *humanum*, restlöst och utan reservationer.

Det finns därför en universalitet och inklusivitet i Athanasios' teologi som både utmanar och provocerar. Det han hävdar gäller varje människa. Och den fråga som Athanasios' teologi ställer till varje annan religion eller trosuppfattning är denna: har den Gud som tros och förkunnats blivit människa? Ja eller nej? Har Guds Ord, av samma väsen som Fadern, blivit människa, lidit, dött, blivit begraven, uppstått? Ja eller nej? Om Athanasios har rätt är den kristna tron universell och totalt inkluderande, men den är också i denna universalitet och inklusivitet exklusiv och exkluderande. Om inkarnationen inte finns där som ett uttryck för Guds väsen och handlande, då handlar den tron inte om den Gud som låter sig bli känd genom människosjälens, skapad till Guds avbild och likhet, för att genom det gudomliga Logos se Gud och ha kunskap om honom, och som också låter sig bli känd genom ordningen och harmonin i sin skapelse.”^{vi}

Här sätter jag punkt för denna introduktion till Jakob Wiréns bok om att ge plats för den andre. Av det sagda hoppas jag att några av de problemområden som jag menar att boken aktualiserar åtminstone blivit antydda. En mer kritisk läsning hade givit en något annan disposition på denna inledning. Nu har jag istället valt att lyfta fram möjliga ingångar till ett fortsatt samtal. Ett samtal som jag tror bland annat behöver belysa frågeställningar om *sanning*, med stor och liten begynnelsebokstav, om *frälsning*, relationen mellan *individuell frälsning och kollektiv* och synen på vad frälsning innebär, och frågan om relationen mellan *Kristologi och skapelseteologi*. Men också frågor om *profetfunktion och profetuppdrag*, liksom frågan om *profetians innehåll*. Förhoppningsvis kan efterföljande samtal visa på möjliga vägar till ett fördjupat samtal om detta, och annat i frågornas förlängning.

ⁱ Wirén ger en introduktion till ämnet religionsteologi i *Signum* 5/2017. Wirén definierar här religionsteologi ”som en religiös traditions teologiska reflektion över faktumet att det finns fler religioner än den egna”. Artikeln avslutas: ”Med andra ord, att inte på förhand definiera och begränsa utan lämna ett utrymme för den Andre som ett överraskande subjekt i den egna berättelsen”.

ⁱⁱ ”Den fromma naturliga kunskapen förmår inte att uppfatta Gud som Skapare och världen som skapelse i den mening som givits genom Skriftens vittnesbörd.” Och ytterligare något senare i samma stycke: ”Den naturliga, fromma kunskapen urskiljer aldrig Gud som den levande Herren, som kallar och gör anspråk på människan i hennes tanke, vilja och gärning.” Och vidare en sida senare: ”Vi förkastar villoläran, att vi utan Kristus kan känna Gud Skaparen och Fadern; ty utan Kristus måste Skaparen bli till en vredgad despot. All tillit till den allsvåldige och allgode blir då hopp utan visshet.”

(Dietrich Bonhoeffer, Hermann Sasse m fl, *Bethelbekännelsen 1933. Ett lutherskt försök*. Utgiven med inledning och kommentar av Torbjörn Johansson sid 48, avsnittet ”Skapelsetro och naturlig kunskap”, Församlingsförlaget 2021, sid 48f).

ⁱⁱⁱ Till detta en reflektion, vad ser en bergsmansson i ett alplandskap, möjligheter till malmbrytning eller vad?

^{iv} ”Många jag talat med under arbetet med den här boken har nämnt Nathan Söderblom när vi diskuterat vilka faktorer och personer som betytt mest för den enorma förändring kyrkan genomgått under de senaste 100 åren.”, Jesper Bengtsson, *Reformismens väg*, sid 39.

^v För en närmare presentation av Athanasius se athanasius.se

^{vi} https://faderfolke.se/teologi/skapelse_och_fralsning/